

OD PREDRASUDA DO KRIVIH ZAKLJUČAKA

Tekst dr. Nevenka Bartulina „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism': An Assessment of Croatian-Italian Relations Within the German 'New Order' in Europe 1941-1945“, objavljen u *Review of Croatian History*, glasilu Hrvatskog instituta za povijest,¹ ponovno potiče raspravu o zanimljivoj temi: o talijanskom imperijalizmu kao jednom od ključnih razloga tješnjega hrvatskog naslanjanja na Treći Reich 1941.-1945., te o oblicima i dosezima tog naslanjanja.

Slično Bartulinu, i ja smatram da se može prihvatiti opća teza, kako su talijanska teritorijalna presizanja i pokušaji političke, gospodarske i kulturne penetracije u Hrvatsku presudno utjecali na stratešku orijentaciju tadašnjega službenog Zagreba.

Ilustracijâ te talijanske politike, i hrvatskih pokušaja da se izbjegne otvorena konfrontacija s nerazmjerno jačim apeninskim susjedom, koji je i Hitleru bio neusporedivo važniji u stvarnome i u simboličkom smislu od Hrvatske, toliko je puno, da – ako ne postoje druge, ne uvijek sasvim prikrivene tendencije – nema potrebe posezati za izmišljotinama, nategama i domišljanjima. Zato Bartulin za argumentaciju svoje teze, po mome sudu, nije morao potezati nedokazane i nedokazive tvrdnje, koje više spadaju u arsenal ratne protuustaške (pa i uopće protuhrvatske) propagande, nego što predstavljaju nepobitne činjenice, kakvima ih on predstavlja.

Takve su, primjerice, tvrdnje o sustavnoj režimskoj instrumentalizaciji teorija o podrijetlu Hrvata,² o tome da su Talijani pristali na „a division of the Balkans into German and Italian 'zones' of influence – in reality, occupation – on 21-22 April 1941“, na sastanku njemačkoga i talijanskog ministra vanjskih poslova,³ ili o tome da je koračnica *Naprijed, mornari s plavog Jadrana* bila „officially banned in the NDH at the insistence of the Italians“.⁴

Ni za jednu od tih i sličnih teza Bartulin ne nudi dokaza.

Dokazom se, naime, ne može smatrati pozivanje na historiografske, publicističke i propagandne ocjene koje boluju od upravo iste bolesti: najčešće se ne temelje ni na kakvim, a redovito ne na pouzdanim izvorima.

Nije točno da je koračnica „Naprijed, mornari s plavog Jadrana“ bila službeno zabranjena,⁵ niti je točno da je postojao ikakav službeni, propisani stav u pogledu teorije o podrijetlu Hrvata.⁶ Također nije točno da su u Beču 21. i 22. travnja dogovorene, a kamoli podijeljene ikakve „utjecajne zone“ između Njemačke i Italije, budući da je tada precizirana demarkacijska crta između njemačkih i talijanskih oružanih snaga, što valja

¹ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism“, *Review of Croatian History*, 3/2007, 1, 61.-70.

² Isto, 53.-54.

³ Isto, 56.

⁴ Isto, 65.

⁵ Negativne se činjenice ne dokazuju, jer se ne može dokazati da nešto nije postojalo. A ako tvrdi pozitivnu činjenicu, dakle, da je službena zabrana postojala, Bartulin bi trebao navesti dokaz, a ne tek pozvati se na tvrdnju Nade Kisić-Kolanović, koja u svojoj knjizi *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi* za tu tvrdnju također ne nudi ni jednoga dokaza! Istom bi se „znanstvenom“ metodom neki treći, budući autor mogao sutra pozvati i na Bartulina kao na pouzdan izvor! A on je tek prepisao tuđi tekst.

⁶ Usp. Mario JAREB, „Jesu li Hrvati postali Goti? Odnos ustaša i vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema neslavenskim teorijama o podrijetlu Hrvata“, *Spomenica dr. Jere Jareba. Časopis za suvremenu povijest*, 40/2008., br. 3, Zagreb, 2008., 869.-882.

oštro lučiti od političkog dogovora o podjeli interesnih sfera, koji je između Berlina i Rima postignut ranije, neovisno o Hrvatima i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

No najzanimljivija je Bartulinova teza da se u ustaškoj propagandi iz prototalijanskih motiva nije bježalo ni od svojatanja atributa *barbarstva*, jer da se je na taj način hrvatstvo snažnije konfrontiralo s talijanstvom odnosno s „latinskom 'civilizacijom'“. ⁷ Kao jedan od argumenata u prilog toj tezi, Bartulin ističe da se opisivanjem Hrvata kao „naroda 'vuka i arslana'„ ujedno uspostavljala određena poveznica prema nacionalsocijalističkom shvaćanju pojma barbarstva, te dodaje: „Interestingly, the Ustashe liked to use the Turkish word 'arslan' rather than Croatian 'lav', for 'arslan' was more common to the Dinaric Croats of the formerly Otoman ruled areas.“ ⁸

Nije autor spomenuo, koliko često se ta metafora upotrebljavala, pa bi neupućeni čitatelj imao pravo pomisliti kako je ona spadala u uobičajeni, umalo svakodnevni rekvizit ustaške propagande.

Taj je postupak ilustrativan za način na koji Bartulin dolazi do zaključaka i, usudio bih se pomisliti, ujedno otkriva dubok dojam koji su na nj ostavila teoretiziranja Dinka Tomašića i serije njegovih epigona, o tobožnjim dramatičnim razlikama i podjelama između „dinarskih“ i ostalih Hrvata.

Nije ovdje mjesto raspravljati o korijenima i motivaciji tih kvaziznanstvenih Tomašićevih ocjena, niti o ulozi koju su u toj motivaciji imali srpski etnograf Jovan Cvijić i politička manipulacija njegovim naklapanjima o rasnim odlikama „Jugoslavena“. Također je nemoguće ovdje raspredati o rasnoj i rasističkoj podlozi jugoslavenstva kao političke, državne i „nacionalne“ misli.

No svatko tko išta znade o aktualnim prilikama u Hrvatskoj, znat će da su te teorije o „dinarskim“ i drugim „elementima“, u nešto izmijenjenu i prilagođenu obliku (ali opet s jasnom političkom potkom!), ponovno oživjele u posljednjih dvadesetak godina. Kao što su, u vrijeme nastanka tih teorija, njihovi tvorci i zagovornici ignorirali ili umanjivali značenje i posljedice snažnih migracijskih valova koji su jedna od tragičnih konstanti u hrvatskoj povijesti, tako se postupa i danas: i danas se, iz političkih motiva, zaključci donose na temelju preduvjerenja, predrasuda i stereotipa.

Također je problematično to, što Bartulinova teza o promišljenom i sustavnom ustaškom svojatanju „barbarstva“, zaobilazi ne jedan, nego upravo tisuće primjera u predratnoj i ratnoj propagandi hrvatskih nacionalista (od Pilara i Lukasa, preko Šufflaya do Pavelića i ustaša), u kojima se ističe kako su Hrvati visoko civiliziran zapadnjački narod, kojemu je jedna od povijesnih zadaća štititi Europu i Zapad od barbara i barbarstva što dolazi s Istoka.

Nikad ni jedna politička snaga u hrvatskome narodu, pa ni ustaštvo, nije prizivala ni priželjkivala, da se Hrvate naziva ili smatra barbarima, jer se – dijelom i instinktivno – općenito znalo, da bi to bila voda na mlin stranim zavojevačima. Jer, nisu samo kolonijalne sile svoje imperijalističke pohode opravdavale tvrdnjama da su afrički ili američki starosjeditelji „barbari“ ili „divljaci“, koji bez stranoga gospodara ne bi znali preživjeti niti organizirati suvremeno društvo. Slična je argumentacija, u hrvatskome slučaju, dolazila i iz Beča i iz Pešte i iz Rima. I talijanske imperijalističke ambicije u Prvome svjetskom ratu, pa i poratna talijanska okupacija nemalog dijela hrvatskih

⁷ N. BARTULIN, „The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism'“, 61.-70.

⁸ Isto, 68.-70.

zemalja – koja se oslanjala na Londonski i Rapallski ugovor, a koja po opsegu i po posljedicama nije baš zaostajala za Rimskim ugovorima iz 1941. godine, što se, inače, tako rado prešućuje – opravdavale su se time što su „Slaveni“, dakle Hrvati i Slovenci, obični – barbari.

Na imperijalističke planove moćnijih susjeda, zaodjevene u – po tadašnjim kriterijima – moralističku odoru tobožnjih prosvjetitelja i civilizatora, koji tim barbarima, eto, donose uzvišenu kulturu Dantea i Goethea, odgovarali su i hrvatski književnici. Oslanjali su se oni pritom, nema sumnje, na staru, romantičnu predodžbu o Hrvatima kao o *predziđu kršćanstva (antemurale christianitatis)*. Taj hrvatski osjećaj ogorčenja zbog toga što su tom predodžbom više tepali sami sebi, nego što im se ona sa Zapada priznavala, kod hrvatskih je književnika moguće pratiti od renesanse do XX. stoljeća, a napose od preporodnog razdoblja.

U osnovnoškolsku literaturu tako, primjerice, spada prividno, a zapravo otvoreno ironično veličanje barbarstva u vrlo poznatoj Šenoinoj pjesmi „Klevetnikom Hrvatske“ iz 1878. godine.⁹ Isti je pjesnik ironizirao i predodžbe koje su nastale u svezi s barunom Franjom Trenkom i njegovim pandurima, o Hrvatima kao barbarima odnosno o narodu koji – jede djecu.¹⁰ Bio je to izraz nemoćnog ogorčenja zbog dvoličnog držanja europskog Zapada, o čemu govore i skoro amblematski Mažuranićevi stihovi iz 1846. godine: „...Nit bi zato barbarim ve zvali, / što vi mroste dok su oni spali!“¹¹ ili oni u jednoj od najuspjelijih pjesama iz Harambašićeve zbirke *Slobodarke* (Zagreb, 1883.): „...Nek se diče Rusi svojom veličinom, / Il' Francezi svojom slavnom otačbinom, / Il' Englezi svojim svesilnim mornarstvom! / Ne zaviđam njima sve vrline ote: / Van Hrvatske za me ne ima ljepote, / Ja se dičim njome i njenim 'barbarstvom'!“¹²

Istim psihološkim i političkim problemom na specifičan se način u nemalom dijelu svog opusa, napose u novelama (*Hrvatski bog Mars*) i poeziji (*Balade Petrice Kerempuha*), ali i u romanima (npr. *Banket u Blitvi*, *Zastave*) skoro opsesivno bavio najznačajniji ljevičarski pisac u Hrvata, komunist Miroslav Krleža.

Mirotvorstvo što ga je nakon Prvoga svjetskog rata propovijedao Stjepan Radić i njegova Hrvatska (republikanska) seljačka stranka, sigurno nije pomoglo nadilaženju toga hrvatskoga kompleksa. To mirotvorstvo i duboki osjećaj pripadnosti Zapadu, snažno su obilježavali sav hrvatski politički i društveni život, i nisu se ograničavali samo na Radića i njegovu stranku.

Zato je priličan broj više nego pouzdanih dokaza da su hrvatski nacionalisti i nakon stvaranja jugoslavenske države, upravo u kontaktima s talijanskim političkim, diplomatskim i obavještajnim dužnosnicima, isticali kako su ti elementi, mirotvorstvo i osjećaj pripadnosti Zapadu, među najvažnijim čimbenicima slabosti hrvatskog položaja u sporu sa Srbima, kao bezobzirnim i divljačkim nositeljima istočnoga barbarstva. Hrvatski su separatisti objašnjavali da im za oslobođenje treba strana pomoć baš zato što nisu „dovoljno Balkanci“ i zato što se ne znaju služiti „barbarskim metodama“.¹³

⁹ August ŠENOVA, „Klevetnikom Hrvatske“, *Djela Augusta Šenoje, sv. I. - Pjesme*, Priredio Slavko Ježić, Zagreb, 1934., 314.-316.

¹⁰ A. ŠENOVA, „Kakvu Hrvati djecu jedu“, *Pjesme*, 118.-123.

¹¹ Ivan MAŽURANIĆ, „Smrt Smail-age Čengića“. *Sabrana djela Ivana Mažuranića*. Priredili Ivo Frangeš i Milorad Živančević, Zagreb, 1979., 82.

¹² August HARAMBAŠIĆ, „Hrvatskoj“. *Ukupna djela Augusta Harambašića*. Ur. Julije Benešić, sv. I. - *Lirika (1877-1881)*, Zagreb, 1942., 125.-127.

¹³ Usp. James J. SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927.-1937.*, Zagreb, 2010., 39. i dr.

U kojoj je mjeri raširena svijest o takvome hrvatskom raspoloženju utjecala i na politiku službenoga Beograda, dade se raspravljati. No možda i ne treba tek olako prijeći preko ocjene kralja Aleksandra Karađorđevića, izrečene nakon skupštinskog atentata na Radića i drugove, pred kraj 1928. godine. Tražeći u tzv. demokratskoj Europi potporu za predstojeće proglašenje diktature, Aleksandar je – prema obavijestima koje je tih dana u Parizu dobio Ante Trumbić – sve bojazni i rezerve svojih francuskih protektora otklanjao riječima: „Hrvati su pacifiste i stoga nisu opasni. (...) Nema pogibelji da Hrvati proglase nezavisnost.“¹⁴

Zato ustaški dinamizam i borbenost odnosno izgrađivanje „kulta Rakovice“ kao simbola pobune i otpora, nisu samo izraz proklamirane revolucionarnosti jedne nacionalističke organizacije, nego i reakcija na pacifističko raspoloženje u hrvatskome političkom životu, koje je povremeno znalo poprimati i fatalističke oblike. No, kad tvrdi kako su se ustaše tobože busale u prsa i veličale barbarstvo, Bartulin bi postupio korektno da je istaknuo kako postoji mnoštvo tekstova i izjava hrvatskih (ustaških) političara, publicista i propagandista, u kojima se i prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske i nakon nje – upravo u kontekstu pozivanja Hrvata na otpor, pa i na oružanu borbu – ukazuje ne samo na hrvatsku zapadnjačku tradiciju, nego i na njezinu protubarbarsku funkciju (A. Pavelić, M. Lorković, I. Bogdan, I. Oršanić, D. Crljen, M. Kovačić, J. Makanec, V. Rieger, T. Mortigijija, B. Kavran, M. Karamarko, G. Pejnović i dr.).

Kako raspravljamo o propagandi, a ne o onome što se događalo u realnom životu, tomu se je moglo domisliti, da se je nakon dolaska ustaša na vlast, u naputku za ustaško djelovanje i postupanje, naglašavalo: „Ustaša nije silnik, nije barbar, ustaša nije rušitelj. Ustaša je čuvar teško izvojevane državne nezavisnosti, on je branitelj teško izvojevanog djela svoga Poglavnika“.¹⁵ Bilo bi korektno u tom kontekstu podsjetiti i na to, da je skoro navlas ista formulacija uvrštena i u službene dokumente Ustaškog pokreta, među „Ustaške dužnosti“. U njima se višekratno propisuje: „Pravi Ustaša nije ni silnik ni barbar, već čuvar i branitelj slobode svoje domovine.“¹⁶

Moglo se je, također, primijetiti da se u ratnoj hrvatskoj propagandi barbarstvo nije svojatilo za Hrvate, nego se je uporno predbacivalo ratnim protivnicima Osovine, i to boljševicima, Sovjetima (svakodnevno), ali i Angloamerikancima (vrlo često). Primjerice, britansko potapanje bolničkih brodova naziva se „novim barbarstvom“,¹⁷ osuđuje se engleski „barbarski postupak sa zarobljenicima“¹⁸ itd. Ali, dok bez ikakva argumenta tvrdi da se se ustaše dičili atributima barbara, ništa od svega ovdje spomenutoga nije Bartulin dotaknuo ni jednom jedinom riječju. Zato se može samo nagađati: ili mu ništa od toga nije poznato, ili je sve to smatrao potrebnim prešutjeti, jer se ne uklapa u stereotipe kojima se priklanja, da ne kažem: u *skovani plan*?

A u svjetlu te činjenice, posebno zabrinjava spomenuti način na koji Bartulin citira i interpretira sintagmu o Hrvatima kao „porodu vuka i arslana“.

Nije osobito važno to, što je pisac u krivu kad misli da riječ „arslan“ znači jedino „lav“, jer je zapravo malo rječnika hrvatskog jezika, koji tu riječ vežu samo uz to

¹⁴ Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978., 35.

¹⁵ „Ustaški dužnostnici moraju raditi ustaški“, *Ustaša. Vijesnik Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 11/1941., br. 3, Zagreb, 3. VII. 1941., 2.

¹⁶ *Hrvatski narod. Glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta* (dalje: HN), 4/1942., br. 476, Zagreb, 15. VII. 1942., 1.

¹⁷ HN, 4/1942., br. 530, 16. IX. 1942., 1.

¹⁸ HN, 4/1942., br. 553, 13. X. 1942., 5., te br. 558, 18. X. 1942., 15.

značenje.¹⁹ Isti ti rječnici pokazuju da ona nije poznata ili uobičajena ni *samo* „dinarskim Hrvatima“, niti *svim* „dinarskim Hrvatima“ (kad bi sadržaj tog pojma uopće bilo moguće odrediti!), nego ju poznaju i koriste Hrvati izvan dinarskog područja.²⁰

Primjerice, jedan „tipičan Dinarac“, kao što je bio pokršteni musliman fra Lovro Šitović (Ljubuški, 1682. – Šibenik, 1729.), u svojoj „Pisni od pakla“ imade „lava“, a ne „arslana“: „Vodi na nas voiske i sve ghlade / Lave, zmiye i ostale jade“,²¹ dok jedan „tipični Panonac“, kao što je jezikoslovac Ivan Belostenec (Varaždin, oko 1594. – Lepoglava, 1675.), za *lat.* leo, -onis, *m.* u svome rječniku nudi na prvome mjestu „oroszlan“, dok je prijevod „lav“ ponuđen tek na drugome.²² Također, riječ „arslan“ ne poznaju niti spominju zavičajni rječnici i jezikoslovne studije koje se bave govorom područja što u zemljopisnome smislu pripadaju dinarskom pojasu, a istodobno su natprosječno simpatizirala s ustaškim pokretom (poput, recimo, Imotske krajine ili zapadne Hercegovine).²³

No, puno važnije od ovih jezičnih i jezikoslovnih opaski jest sljedeće: sintagma o Hrvatima kao „porodu vuka i arslana“ s prilično velikom vjerojatnošću upućuje na to, da ta metafora nije nikakav izum ustaške propagande, nego je riječ o vrlo poznatim stihovima jednog od najpopularnijih hrvatskih pjesnika iz prve polovice XX. stoljeća, Vladimira Nazora (1876.-1949.). Ako Bartulinu ni to nije poznato, onda je posrijedi ozbiljan problem. A ako mu je ipak poznato da bi sintagma o „porodu vuka i arslana“ mogla imati veze s Nazorom, pa je to ipak prešutio, onda je problem još ozbiljniji!

Riječ je, naime, o stihovima koji se desetljećima objavljuju u svakom izboru iz Nazorova djela, i – jednako često ili čak češće – u školskim udžbenicima. Štoviše, oni se uzimaju kao klasičan primjer poetskoga izraza „kolektivnog otpora i narodne samosvijesti“.²⁴

Naime, još u prvom izdanju pjesničke zbirke *Knjiga o kraljevima hrvatskijem* (Zadar, 1903.) objavljena je Nazorova pjesma „Rekoše: *Vi ste uvijek bili roblje...*“, u kojoj se nalaze i stihovi:

„...A na riječi te / U meni kipi i buni se sve. Ne, nije tako! – I mi smo barbari, / Što život svoj su sebi darovali. (...) Plam nečist još u našoj krvi tinja. / I sad u nama kunja životinja, / Što pradjedima našim pandže dade / I zub i rog za kavge i zavade. / ...Ni golubi ni janjci! Priča puka / Legenda ta je o našem zvanju: / I mi smo ruke mastili u klanju...“

¹⁹ Usp. primjerice, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio I: A – Češuļa*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obraduje Đ. Daničić, Zagreb, 1880.-1882., 113.; Zlatko HERKOV, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, I. sv., Zagreb, 1956., 68.; Vladimir ANIĆ i dr., *Hrvatski enciklopedijski rječnik, sv. 1: A – Bez*, Zagreb, 2004., 168. itd.

²⁰ Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga prva. A-J*, Zagreb, 1971., 63.; Abdulah ŠKALJIĆ, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989., 99.

²¹ L. ŠITOVIĆ, „Pisma od pakla“, www.imoart.hr, 23. 7. 2010.

²² Joannes BELLOSTENECZ, *Gazophylacium*, Zagreb, 1740., 743.

²³ Te riječi nema u: Mate ŠIMUNDIĆ, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela XLI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 26, Sarajevo, 1971.; Asim PECO, *Ikavskoštavski govori zapadne Hercegovine*, ANUBiH, Djela LXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, Sarajevo, 1987.; Ivan Branko ŠAMIJA – Petar UJEVIĆ, *Rječnik imotskoga govora*, Zagreb, 2001. itd.

²⁴ Joža SKOK, „Vladimir Nazor: Pjesme“, *Metodički pristup književnoumjetničkom tekstu. Lirika. Priručnik za nastavnike srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog jezika u osnovnoj školi*, ur. Dragutin Rosandić, Sarajevo, 1975., 244.

U sva kasnija izdanja iste zbirke Nazor je uvrstio pjesmu „*To davno bješe*“, koje treća strofa glasi:

„...Slaga tko reče da smo lovor-grana, / Melem na rani, duga u oblaku; / *Mi porod jesmo vuka i arslana!* (Ist. T. J.)“²⁵

Potonja je pjesma kao uvodna i programatska objavljena i u ponovljenom izdanju Nazorove rodoljubne lirike, koje se je 1912. pojavilo u nakladi Matice hrvatske i Matice dalmatinske.²⁶ Iako je kasnije tvrdio da je motiv „drevnog hrvatskog morskog kurjaka“ u svoju liriku unio još ranije, već 1902.,²⁷ Nazor je sâm potaknuo dvojbu o tome, je li slika o „vuku i arslanu“ baš sasvim njegova, originalna, ili ju je ipak posudio iz – talijanske literature. Iznimno upućen u talijansku književnost, on je pisao o D'Annunzijevoj „*Lađi*“ (*La Nave*), pa je primijetio: „U 'La Nave' spominje autor i Hrvate. Netko, negdje, u njoj veli: 'I lupi di Croazia tengono il mare' (Hrvatski vukovi vladaju morem)...“²⁸

Poznati je talijanski pjesnik, koga hrvatska povijest inače ne pamti po dobru, još 1908. pisao, dakle, o Hrvatima, koristeći metaforu o njima kao o *vukovima*. A Nazor, koji je stasao u podneblju u kojem je npr. sintagma *morski vuk* svakodnevna i lišena bilo kakvih negativnih konotacija, samo je ponovio sličnu pjesničku sliku. No, književni će znalci znati i to: ona je već ranije postojala i u hrvatskoj literaturi: nasuprot „slavjanskomu golubinjem plaču“ već je Šenoa davne 1865. zazvao „bijesne lave“.²⁹

Drugim riječima, književni bi povjesničari i teoretičari, nema sumnje, mogli na široko raspravljati o tome, koliko su spomenuti Nazorovi stihovi u tematskome smislu izvorni, i u kojoj se mjeri uklapaju u duh vremena, odnosno ima li u njima, osim D'Annunzijeva, još i utjecaja Walta Whitmana i Filipa T. Marinettija, čuje li se u njima odjek europskih futurističkih i ekspresionističkih manifesta itd.

No nama je ovdje zanimljivije to, da je upravo te stihove na svoj barjak stavila ne hrvatska, nego jugoslavenska nacionalistička omladina!

Nazorov je pjesnički i životni put neravan, ali se bez velika pojednostavljivanja može kazati, da je njegovu razmjerno kratku hrvatsku patriotsku fazu, što ga je učinila iznimno popularnim (i „najpatriotičnijim našim pjesnikom“, kako se izrazio Antun Gustav Matoš), slijedilo dugo razdoblje njegova jugoslavenstva, oličeno u simpatiziranju s beogradskim (npr. Jeftićevim) režimom i kasnijemu njegovu pristupanju jugoslavenskomu partizanskom pokretu. A još u ranoj fazi, prije Prvoga svjetskog rata, upravo Nazorovo kliktanje „barbarstvu“ i Meštrovićev „barbarskoestetski titanizam“ (Vladimir Čerina) postaju amblematska obilježja onog dijela hrvatske mladeži, koji se zaklinje u tzv. narodno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca kao izraz *rasnog identiteta*.

Jedan od apostola toga „rasnog jugoslavenstva“, književni kritičar Milan Marjanović, vrlo rano je u Nazorovim vatrenim rodoljubnim stihovima prepoznao poetsku rekonstrukciju Nodilove rasprave o „religiji Srba i Hrvata“.³⁰ Nazorovi motivi i njegovo versifikatorsko umijeće poslužili su, dakle, uglavnom jugoslavenskim, a ne

²⁵ Vladimir NAZOR, *I., Pjesme – Medvjed Brundo – Ahasver – O poeziji*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 77, priredio Šime Vučetić, Zagreb, 1965., 89.-91., 103.

²⁶ V. NAZOR, *Hrvatski kraljevi*, Zagreb, 1912., 3.

²⁷ V. NAZOR, „Kobna lađa ili Carducci, D'Annunzio i Hrvati“, *Hrvatsko kolo*, knj. XIII., Zagreb, 1932., 17.-18.

²⁸ Isto, 17.

²⁹ A. ŠENOVA, „Zlatni krst“, *Pjesme*, 93.-98. (97.)

³⁰ M. MARJANOVIĆ, „Vladimir Nazor: 'Živana'“, *Hrvatska književna kritika*, sv. III. – Milan Marjanović, Zagreb, 1950., 191.

hrvatskim nacionalistima: on se „predstavio kao izraziti nacionalno-romantičarski žrec i kao takav postao je svojevrsnim uzorom i mladim piscima nacionalno jugoslavenski orijentiranim“.³¹

Balkanski ratovi (1912.-1913.) intenzivirali su jugoslavensku propagandu, a time i *političku upotrebu umjetnosti*. U glasilima jugoslavenske orijentacije će se „s oduševljenjem pisati o Meštroviću i Nazoru kao svijetlim uzorima. Čerina će i nadalje biti nezadovoljan aktivnošću omladine, a posebno pasivnošću onih koji vode hrvatsku politiku, pa će to slikovito opisati: 'S one strane Drine pucaju topovi, bombe i šrapneli, a s ove strane Drine do kavanskih i hotelskih plafona pršte zlatni čepovi šampanjca'. Pridružit će se toj misli i Ivo Andrić, pišući članak o Antunu Gustavu Matošu: 'Sva Hrvatska nelijepo hrče. Budni su samo atentatori i pjesnici.'“.³²

Nasuprot tomu poslovičnom hrvatskom kvijetizmu, jugoslavenski integralist, književnik V. Čerina, u *Savremeniku* 1914. slavi Nazora kao „pjesnika nas sutrašnjih“, riječima što otvoreno veličaju kult snage i barbarstva: „On je jedan gordi moderni semivarvar, jedan neovarvar i cijela je njegova pojava od *Živane* preko *Lirike* (i *Hrv. Kraljeva*), do *Novih Pjesama*, neobično gorostasna. Walt Whitmanski siledžijska. On je legendarni i mitski sanjar, poklonik slavenskog boga Peruna i lijepo je u njegovoj lirici Homerski epsko i Balkanski herojsko“.³³

Tako se je Nazor pretvorio o prvaka one literarne skupine što je, kako se izrazio Vučković, propovijedala „kult rasne energije“: „Neke zajedničke duhovne, filozofsko-etičke i estetičke pretpostavke evropske avangarde transformisale su se u skladu sa nacionalnim prilikama života u svakoj zemlji. Ništa nije bilo prirodnije da pisci malih i ugnjetavanih balkanskih naroda sve potčine zahtevu borbe za oslobođenje i da mistiku duše i unutrašnjeg života pojme kao izraz nacionalne energije koja dobija u njihovim očima mistično značenje. Jer, revoltirani stanjem u kome su živeli i nemajući još jasne i čvrste predstave o tome kako da se ono likvidira, pribegavali su *mistifikaciji* rasnog i nacionalnog čina stavljajući ga u službu neposredne političke akcije i uklapajući ga u svoj emotivno i eklektičko-sintetički shvaćen filozofsko-estetički i etički sistem.“³⁴

Nisu Nazorovi stihovi, dakle, bili samo izraz njegove jugoslavenske političke orijentacije, nego i odraz duha vremena. Književni kritičar M. Šicel ističe da, nasuprot tada prevladavajućem duhu intimizma i pesimizma, Nazor u hrvatsku književnost donosi „poeziju punu optimizma i vedrine, vjere u vlastitu snagu i budućnost“.³⁵ To je primijetio već i Mate Ujević: „U vrijeme prerane i staračke iznemoglosti naše modernističke poezije Nazor diže visoko zastavu snage i junaštva“.³⁶

Međutim, povišen ton, rodoljubna patetika i metafore poput one o „porodu vuka i arslana“, dijelovi su onoga što Vučković naziva „mistifikacijom rasnoga i političkog čina“, ali ujedno, vrlo često, i sâm taj čin po sebi. Zato su ga nasljedovali jugoslavenski (a ne hrvatski nacionalistički!) literati. Iako i sâm u to doba pristaša jugoslavenske ideologije, Tin Ujević se 1912. dosta podrugljivo izrazio o hvalospjevu što ga je Nazoru

³¹ Miroslav ŠICEL, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1982., 140.

³² M. ŠICEL, *Književnost moderne*. Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga, Knjiga V., Zagreb, 1978., 55.

³³ V. ČERINA, „Pjesnik nas sutrašnjih“, *Savremenik*, 1914., br. 6-7., 368. Nav. prema: Radovan VUČKOVIĆ, *Poetika hrvatskog i srpskog ekspresionizma*, Sarajevo, 1976., 42.

³⁴ R. VUČKOVIĆ, *Poetika hrvatskog i srpskog ekspresionizma*, 61.-62.

³⁵ M. ŠICEL, *Književnost moderne*, 234.

³⁶ Mate UJEVIĆ, *Hrvatska književnost. Pregled hrvatskih pisaca i knjiga, sa slikama*, Zagreb, 1932. 162.

ispjevao Milan Begović. Citirajući Begovićeve stihove upravljene „Vladi“ (tj. Vladimiru), koji glase: „...Oh, pjesma naša! U magli i tmuši / nek bude zublja bijesna, raspaljena / da zloduha je mržnja ne uguši“, Ujević je primijetio: „G. Vladimir Nazor kojemu su te tercine posvećene[,] znao bi svakako da napiše nešto bolje i jače.“³⁷

Nazorovi su stihovi, dakle, pretvoreni u političku krilaticu. Također jugoslavenski orijentiran, jedan od najcejenjenijih hrvatskih književnih kritičara, Antun Barac, još 1918. je u raspravi o Nazorovu pjesništvu, napose o njegovoj rodoljubnoj lirici, istaknuo: „Trebalo je razočaranja, iskustava, boljih opažanja, da se dođe do sasvim drugog pogleda na nas: *Slaga tko reče da smo lovor-grana, / Melem na rani, duga u oblaku; / Mi porod jesmo vuka i arslana*. Ne, mi nismo dobri, nismo blagi, nismo tihi pregaoci koji muče [šutke, T. J.] podnose sve zlo što nam ga nanose. Mi smo borci, divovi, rušioc, u našim žilama teče krv hajduka i uskoka što su umirali, no predavali se nisu, nisu ustupali. Misao ova stoji na čelu 'Hrvatskih kraljeva' (1912.) i ona je tako reći *sinteza svega što je Nazor u tim pjesmama htio reći*“ (ist. T. J.).³⁸

I Šime Vučetić (usput rečeno: još jedan zagriženi pristaša jugoslavenske državne misli i pripadnik jugoslavenskoga partizanskog pokreta!) u svojoj monografiji o Nazoru ističe programatsku važnost te strofe: „Nazor prvo naglašuje da mi bar nismo tako pitoma čeljad, pa su tako i nastali, doduše ne još u prvom izdanju, *oni tokom tolikih generacija citirani stihovi* (ist. T. J.): - *Slaga tko reče da smo lovor-grana, / Melem na rani, duga u oblaku; / Mi porod jesmo vuka i arslana*. – I ne samo to: mi smo zapravo divlji 'barbari' pa kad nas nisu jači 'u jad uvukli, međ sobom smo se ko Kaini tukli'...“³⁹

Da je taj „*tokom tolikih generacija citirani*“ stih „*mi porod jesmo vuka i arslana*“ i inače eksploatiran u programatske svrhe, upozorio je 1934. Kamilo Križanić u predgovoru svojevrstne antologije pjesama mladih hrvatskih „pjesnika sela“.⁴⁰

Prema tome, bit će teško dokazati da je ustaška propaganda svojatala attribute barbarstva, ali će biti još puno teže, zapravo nemoguće dokazati, da je metafora o „porodu vuka i arslana“ standardni rekvizit ili ilustracija takve propagande. Jednako tako se ne će moći dokazati, da je takvom metaforom ustaška propaganda podilazila osjećajima „to the Dinaric Croats of the formerly Otoman ruled areas“. Pravo izvorište sintagme o „*vuku i arslanu*“ ne nalazi se u ideološki motiviranim domišljanjima ustaške propagande, nego u lirici Vladimira Nazora, a ima i rječnika – poput Benešićeva – u kojima se kao potvrda (najčešćeg) značenja te riječi navode upravo ti Nazorovi stihovi. Benešić za riječ „arslan“ u značenju „vuk“ potvrdu nalazi u Mažuranića, Hanžekovića i u – Nazora: „Slaga, tko reče da smo lovor-grana, melem na rani, duga u oblaku: mi porod jesmo vuka i arslana!“⁴¹

U ustaškoj se, pak, propagandi, spomenimo na kraju i to, Nazora dugo vremena slavilo kao „hrvatskoga najvećeg živućeg pjesnika“, te su neka njegova djela, poput „Medvjeda Brunda“, nazivana „himnom hrvatskoj grudi, utjelovljenoj u Velebitu“.⁴² No

³⁷ T. UJEVIĆ, „Milan Begović: Vrelo“, *Sabrana djela, sv. VII. – Kritike, prikazi, članci, polemike o hrvatskoj i srpskoj književnosti*, Zagreb, 1965., 70.

³⁸ A. BARAC, „Vladimir Nazor“ (1918.), *Hrvatska književna kritika VII – Antun Barac*, Zagreb, 1962., 195.

³⁹ Š. VUČETIĆ, *Vladimir Nazor: čovjek i pisac*, Zagreb, 1976., 61.-62.

⁴⁰ *Lirika grude*. Uredio i popratio napomenama dr. Mile Starčević, Zagreb, 1934., 5.

⁴¹ Julije BENEŠIĆ, *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovačića, sv. 1: A – Burkati*, Zagreb, 1985., 41.

⁴² Usp. nepotpisani članak „'Medvjed Brundo' na talijanskom“ u *HN*, 4/1942., br. 527, 12. IX. 1942., 2.

ni to, jednako kao ni „vuk i arslan“, nema nikakve veze s tobožnjim veličanjem barbarizma po uzoru na njemački nacionalsocijalizam.

Zašto N. Bartulin ipak tvrdi drugačije, druga je stvar. S kakvim argumentima to tvrdi, sasvim je očito.

Tomislav JONJIĆ

(Review of Croatian History, VI, No 1 (2010), 227.-238.)